

Evald Flisar

Čas v življenju revije

Čas v življenju revije, ki zaobjema dve tretjini 20. stoletja in petnajst let 21., je v zgodovini slovenskega naroda in njegove kulture zabeležil neskončno število premikov, obratov ter nenadnih in postopnih sprememb. Izmenjale so se generacije piscev in generacije bralcev. Spreminjali so se družbeni in politični pritiski, pa tudi pogledi na literaturo in njeno vlogo v domačem in širšem prostoru. Pogled nazaj nam razkrije, da je znala Sodobnost skoraj vedno prisluhniti utripu časa; ne le njegovim zahtevam, todi priložnostim. Čeprav je njenemu rojstvu botrovala kriza Ljubljanskega zvona, ki se je po mnenju nekaterih sodelavcev premalo zavzemal za pravičnejši družbeni red, in je torej okoli sebe zbrala predvsem (za tisti čas naprednejše) levo usmerjene ustvarjalce, je v svoji dolgi zgodovini bila ideološko manj odprta za različne poglede samo med kratkim urednikovanjem Borisa Zihlerla. Tako je leta 1964 prav Sodobnost najostreje nasprotovala ukinitvi Perspektiv. Res je zaradi tega prišlo do zamenjave glavnega urednika in uredništva, vendar je revija tudi v poznejših letih ohranila neodvisno držo; že leta 1970 je bila Sodobnost tista, ki je sprožila vprašanje uvedbe slovenskega jezika v JLA. In podobno.

Ne bom zanikal, da sem natanko iste besede zapisal že med praznovanjem ene od prejšnjih obletnic Sodobnosti. Se torej sodobnost, v kateri živimo, spreminja v preteklost počasneje, kot nas je tega strah?

Živimo v razmerah, ki ostajajo dobro desetletje, morda celo dlje, v svojih temeljih nespremenjene? Do neke mere bo to držalo in marsikateri citat v tem uvodniku v letih ni izgubil veljave. Prav zato jih je treba omenjati znova in znova. Vsaka, še tako neznatna obljuba stabilnosti, vztrajnosti in zavezanosti trajnim ciljem nas lahko le potolaži. Pa nas lahko? Pomen in naravo revije povzema dr. Gregor Kocjan v Enciklopediji Slovenije: »Sodobnost je ves čas izhajanja v mnogočem uresničevala vlogo osrednje slovenske literarne in kulturne revije, združujoč navezanost na tradicijo in novosti sodobnega časa. Hkrati je skrbela za ustvarjalno sožitje starejših in mladih generacij.« Dokaz za vseskozi integrativno vlogo revije so imena eminentnih sodelavcev, ki v današnjem, politično bolj diferenciranem času v očeh marsikoga morda ne bi sodili pod isto streho: Josip Vidmar, Vladimir Bartol, Janko Kos, Edvard Kocbek, France Bevk, Miško Kranjec, Ciril Kosmač, Niko Grafenauer, Janez Menart, Jože Snoj, Dane Zajc, Ciril Zlobec, Lojze Kovačič, Ivan Mrak, Marjan Rožanc, Dimitrij Rupel, Drago Jančar, Tomaž Šalamun, Tone Partljič, Vladimir Kavčič, Taras Kermauner, Vitomil Zupan, Aleš Debeljak, Boris A. Novak, Andrej Blatnik, Mitja Čander, Tina Kozin, Feri Lainšček, Jani Virk, Uroš Zupan, Franc Zadravec, Aleš Šteger in neskončno število drugih.

Osemdeset let po ustanovitvi revije živimo v času, ki ni naklonjen niti reviji, niti literaturi na splošno, niti posameznikom, niti narodu, niti naši prihodnosti. Še nikoli v zgodovini Slovenije se življenje ni spremenilo tako radikalno v tako kratkem času kot v zadnjih petindvajsetih letih. Kvantitativna eksplozija medijev, trivializacija ali politizacija interesov (ali oboje), inflacija (in z njo razvrednotenje) besede, globalizacija informacijskega omrežja, razduhovljenje, ki spremlja razmah porabništva in kapitalizma, ne nazadnje pa tudi demokratična razpršitev političnih teženj – vse to pomeni, da »revija za književnost in kulturo« ne more nikoli več biti podobna ničemur od tistega, kar je bila. Težko si je danes predstavljati, da bi, recimo, literarna revija sprožila sporno javno debato o pomembnem družbenem ali nacionalnem vprašanju, preden bi to naredili politično naravnani mediji. Še teže si je (v demokraciji in v posledičnem zmanjšanju »nacionalnih« problemov v rešljive iritacije – no, vsaj to že dolgo ne velja več) predstavljati, da bi kakršno koli pomembno vprašanje, ki bi ga prva zastavila ta ali ona revija, dobilo »vseslovenske« dimenzije brez pomoči dnevnega tiska in televizije. Ali da bi to vprašanje ostalo »nacionalno« tudi po tem, ko bi postalo politično. Ali da bi literarna revija s politizacijo svojih strani pridobila ugled, kaj šele kvaliteto.

Vprašanju se torej ni mogoče izogniti: Če revija za književnost in kulturo ne more več biti, kar je v našem delu sveta do nedavnega še lahko bila (pomemben in na trenutke osrednji dejavnik družbenopolitičnega življenja), kaj sploh je lahko v času, ko se za našo pozornost poteguje tisočkrat več skušnjav in izzivov kot pred dvajsetimi leti, da o času pred drugo svetovno vojno ne govorimo? Kolikor je vprašanje na neki način zapleteno, toliko je odgovor preprostejši. Razbremenjena dolžnosti, da je tudi tisto, čemur po svoji naravi sploh ni namenjena, se lahko revija posveti svojim pravih ciljem in z njimi globalnemu poslanstvu. Definirati to poslanstvo z besedami, ki v današnjem času splošne naveličnosti in cinizma ne bi zveneale naivno, pa utegne terjati nekaj več spretnosti, kot je premorem. Morda si pri tem (na prvi pogled presenetljivo) še najlažje pomagam z besedami prvega urednika Sodobnosti, Josipa Vidmarja, ki je v prvi številki revije leta 1933 v sestavku z naslovom *Duhovna služba narodu* napisal:

»Kakor vse človeško, se vrši tudi življenje naroda na dveh ravninah, na stvarni ali snovni in na duhovni. Narod živi kot političen in gospodarski kolektiv, a živi tudi kot kulturna ali duhovna enota. Po teh dveh življenjskih polutah je opredeljena tudi služba, ki mu jo posveča posameznik in večja ali manjša občestva njegovih članov. V današnjem času, ki priteza vse žive in sveže moči k politični službi narodu, k delu za dobro in častno ustanovitev vnanjih oblik naše eksistence, obstoji nevarnost, da se med nami zbriše prava predstava o duhovni službi narodu, da se pozabi prava podoba o delu, katerega smisel je pomagati naši kolektivni duševnosti ali narodnosti do izživetja in do čim zavednejšega in čim bolj izčrpnega sodelovanja pri obliki novega sveta. To nevarnost pozabe je treba skušati prestreči, in sicer z vso mogočo jasnostjo v pojmih, kakor so narod, narodnost in služba narodu, pri kateri je treba točno oddeliti politično službo od tiste, ki velja narodnosti kot duhovnemu bistvu naroda.«

Z nekaj domišljije, predvsem pa s prilagoditvijo Vidmarjevih sintagm terminologiji našega časa, ostaja njegova oznaka »duhovne službe narodu« skoraj enako veljavna, kot je bila ob svojem nastanku. *Tempora mutantur*, ampak bistvo ostaja. Določajo nam ga zgodovina, strateški položaj in narodna psiha. Tudi današnji čas »priteza vse žive in sveže moči k politični službi narodu« (čepprav ne več »k delu za dobro in častno ustanovitev vnanjih oblik naše eksistence« – ta je z državno-stjo uresničena, žal ne ravno posrečeno). Tudi danes »obstoji nevarnost, da se pozabi prava podoba o delu, katerega smisel je pomagati naši kolektivni duševnosti ... do čim zavednejšega ... sodelovanja pri obliki

novega sveta«. In tudi danes je »nevarnost pozabe treba skušati pre-streči«. Pozaba se dogaja, morda se je dokončno zgodila, in kaj lahko v zvezi s tem naredi revija za kulturo in književnost, ki noče ostati pohlevna državnim institucijam, ki jo ohranjajo pri življenju? Smisel in pomen revije, kakršna je Sodobnost, je v tem (in samo v tem), da korigira in ugovarja.

Prevedeno v razmere in jezik sodobnosti to pomeni, da tudi danes večino naše energije posrkajo politični in gospodarski cilji (s samostojno državo in z obnovo grobe oblike kapitalističnega sistema še toliko več). Podoba kolektivne psihe Slovencev (in kaj je ta, če ni temelj »narodnosti«?) pa je prepuščena (mnogo bolj kot premišljenemu oblikovanju) naključnim vplivom množice pritiskov ter informacij z vsega sveta. Naključno in v glavnem pasivno oblikovana nacionalna psiha pa težko »zavedno sodeluje pri oblikovanju novega sveta«; njena usoda ostane, da se prilagodi »novemu svetu«, kakršnega ustvarjajo drugi.

O naravi in temeljih slovenske kolektivne psihe bi lahko razpravljali v nedogled, nihče pa ne bo zanikal, da so njen »cement«, če naj se tako izrazim, že stoletja vzorci, ki jih, širše gledano, poznamo pod imenom kultura. V svetu političnih integracij in političnih tvorb, ki so večje od maloštevilnega naroda s svojo državo, je pomen kulture za ohranjanje in krepitev kolektivne psihe (»narodnosti«) usodnejši, kot si lahko predstavljamo. Lažno prepričanje, da kultura nima simbiotične zveze z nacionalno identiteto, si lahko privoščimo samo, dokler se slepimo, da nas korporativni pohlep in globalni poker nevidnih nosilcev dejanske moči ne moreta zbrisati z zemljevida sveta. Pri nas je (žal!) premalo ljudi, ki se zavedajo, kako hitro in mimogrede se to lahko uresniči. Evropska unija res ni habsburška monarhija ali nekdanja Jugoslavija; pritiski na našo narodno bit so vsaj zaenkrat (čeprav dolgoročno tudi za to ni zagotovil!) subtilnejši, marsikdaj komaj opazni. Nikakor pa to ne pomeni, da so manj učinkoviti, prej nasprotno. Neposreden napad na našo nacionalno bit je zmeraj sprožil samoobrambni refleks in odpor; prijazno prepričevanje politike kapitala (»svoboden pretok blaga, investicij in informacij«) nas uspava in navdaja z lažnim občutkom varnosti. Mehka asimilacija v interesni krog globalne kulture, ki jo podpisuje denar, je uspešna, ker nastopa v vlogi strica, ki prinaša darila in obljublja »več kruha in iger« (ni nam treba pogledati daleč ali globoko, da bi videli, kakšne uspehe že beleži ta asimilacija).

Vprašanje narodnosti ali kolektivne psihe Slovencev je torej vprašanje avtohtone kulture, prizadevanje za zdravje in moč te kulture pa je nič več

in nič manj kot »duhovna služba narodu«, o kateri je govoril Vidmar leta 1933 v prvi številki Sodobnosti. Gre torej za kontinuiteto ciljev in prizadevanj, ki je močnejša od političnih sprememb in razhajanja v času življenja revije. Seveda kontinuiteta ne izključuje razvoja, ampak ga celo zahteva; Sodobnost je upravičena do tega naslova samo, dokler se ves čas posodablja. Ampak biti sodoben danes je nekaj drugega kot biti sodoben pred sedmimi leti, kaj šele pred sedmimi desetletji. »Duhovna služba narodu« ostaja vodilo, toda duhovni, estetski, intelektualni utrip današnjega časa spreminjajo to »službo« v nekaj, čemur bi lahko rekli premišljen eksperiment: v načrtno iskanje in posredovanje novega, novih stilov, pristopov, konceptov, načinov vodenja ter hkrati v načrtno utrjevanje že najdenega in vrednega, kar nas povrne k že zapisani opredelitvi vloge Sodobnosti: k »združevanju navezanosti na tradicijo in novosti sodobnega časa«.

Nesporno dejstvo je, da je bila Sodobnost vsa dolga desetletja odprta za vse generacije in estetske smeri. Posebno pozornost je namenjala odkrivanju, spodbujanju ter vodenju novih in mladih avtorjev. Ni pretirano reči, da je Sodobnost v literarno orbito lansirala skoraj vse pomembnejše slovenske avtorje druge polovice 20. stoletja.

Primerjalna študija svetovnih literarnih revij je že pred leti pokazala, da se njihova naklada kjer koli na svetu, tudi v državah, kjer imajo 100 milijonov ali več prebivalcev, suče v povprečju med 400 in 1000 izvodi (izjema so bile revije v nekdanji Sovjetski zvezi, ki so po uradnem dekretu dosegale vrtooglave naklade). Nobenemu sociologu kulture še ni uspelo prepričljivo odgovoriti na vprašanje, zakaj je tako. Seveda so na revije naročene tudi knjižnice, univerze, šole in javne ustanove, zato jih bere veliko več ljudi. Veliko, veliko več. Še zmeraj pa govorimo o številkah, ki še zdaleč ne dosegajo naklade, recimo, Slovenskih novic. Zato bi morda kateri od novodobnih slovenskih ekonomskih gurujev predlagal, da je treba literarne revije ukiniti. Toda revije še kar naprej izhajajo, celo v tako revnih državah, kot je Bangladeš, kjer jih je celo več kot pri nas. In skoraj povsod jih pri življenju ohranjajo državne subvencije ali sponzorska sredstva.

Zakaj? V čem je izjemni pomen literarnih revij za duhovno zdravje jezikovnih in nacionalnih skupnosti?

Na to vprašanje je dr. Vasko Simoniti, nekdanji minister za kulturo, na slovesni akademiji ob 70-letnici Sodobnosti v Cankarjevem domu odgovoril takole: »Sedemdeseti letnik Sodobnosti, revije za književnost in kulturo, ki se začneja z letom 2006, govori o visokem jubileju, ki je za podobne publikacije zelo redek, pri nas še posebej. Med drugim priča

o tem, da je revija s svojo fiziognomijo privlačila cele rodove piscev in danes predstavlja eno najizrazitejših revij v pluralni podobi slovenske revijalistike ... To preprosto dejstvo se mi zdi v času, ko javna občila tako literaturi kot kulturi posvečajo vse manj pozornosti, še posebej pomembno. Glede na ta naraščajoči pomen si bomo prizadevali, da v prihodnje zagotovimo revijam, posebej osrednjim, ki so zelo profilirane in tehtne in so osredotočene na sodobna vprašanja kulture in literature, večjo podporo. Na svojih straneh namreč objavljajo globlje analize kulture [...] in [...] literarna besedila, katerih avtorji znajo zaslutiti utrip časa in novih idej in so na daljši rok tisti, ki vendarle postavljajo merila in izražajo vrednote ne samo na ožjem literarnem, marveč tudi na širšem družbenem področju. Ob tem pa bi rad opozoril vsaj še na eno vlogo, ki jo opravljajo revije. To je vloga v zvezi s slovenskim jezikom. Prav revije te vrste so priložnost za to, da se slovenščina izrazi v svoji vrhunski kreativni podobi, pri kateri lahko občudujemo njeno zmožnost za inovacijo, da poimenuje stvari in pojme modernega sveta po svoje, neredko specifično in enkratno, po meri slovenskega duha in domišljije. Gre za jezikovno ustvarjalnost, ki je največje jamstvo za nadaljnji obstoj in razvoj slovenščine.«

Pesniki, pisatelji, esejisti in drugi ljudje, katerih vodilo je domišljija (kot je domišljija vodilo na vseh področjih znanosti), nismo nikoli brez sovražnika, ki bi nam rad zagrenil življenje. Nekoč je bila to totalitarna država. Danes je naš skupni sovražnik neoliberalna ekonomija, ki poskuša, seveda na veliko bolj prefinjen, lahko bi rekli zahrbtnen način, vse vidike življenja podjarmiti ideologiji dobička. Tako kot zmeraj je za vse poštene ustvarjalce edina moralna drža tudi danes disidentstvo. Treba je delovati, konstruktivno seveda, *proti* ekscesom miselnosti, ki namerava iz nekaterih narediti graščake, iz drugih pa novodobne tlačane. Vsaka druga drža bi bila danes reakcionirana. Biti sodoben v tem zgodovinskem trenutku pomeni imeti socialni čut. Sodobnost skuša sodobno slovensko ustvarjalnost vpeti v evropsko in širšo, svetovno literaturo. Bralcem skuša omogočiti vpogled v raznolikost sodobnih in velikokrat nasprotujočih si pogledov na pomembna vprašanja kulture in družbe. Spodbuja predvsem domače avtorje, hkrati pa poskuša preseči tradicionalni slovenski parokializem. Tako kot ima politika svojo (zelo vprašljivo) elito, jo mora imeti tudi kultura (vendar ne takšne, da bi bila vprašljiva!). Povsod je tako, in tako je vedno bilo. Uredništvo literarne revije lahko zvabi v svoj hram samo tiste posameznike, ki hočejo biti v kulturi doma ali vsaj na daljšem dopustu. In takih je več, kot se zdi na prvi pogled.

Bili so časi, ko je Sodobnost govorila tudi v jeziku politike, vendar upravičeno le takrat, ko je politična opcija bila samo ena in se je bilo treba upreti njenim ekscesom. Govoriti v jeziku politike danes, ko so politične opcije enakovredne in uspešne pač toliko, kolikor pozornosti in zaupanja si znajo pridobiti, bi pomenilo, da je Sodobnost postala družbenopolitični medij, ki zastopa politične ideje tega ali onega interesnega kroga (saj po logiki stvari ne more zastopati vseh). S tem bi »duhovna služba narodu« postala »politična služba« in Sodobnost bi se prvič v času svojega življenja izneverila sama sebi. Kot pravi znamenita ameriška esejistka Cynthia Ozick: »Politika se začne pri postavkah; domišljija jih išče.« Na drugem mestu v istem eseju pravi: »Domišljija je po definiciji, po naravi svoboda in neodvisnost.«

Zato ostaja Sodobnost ob svoji zavidljivi obletnici zavezana domišljiji, ne le domačih, ampak tudi tujih piscev. Ne tistih, ki nam skušajo nekaj dopovedati, ampak takih, ki nas na poti iskanja osebnih in splošnih resnic znajo zvatiti s sabo. Ki nas znajo posvariti tako pred tuji grožnjami kot pred našo lastno neumnostjo in slepoto. Ki si upajo spregovoriti o splošno sprejetih resnicah drugače. Ki nas znajo (čeprav to ni njihov namen) tudi še kaj naučiti. Ki znajo osvetliti temne lise v našem polju vednosti. Ki nas znajo tudi kdaj razjeziti, kar pomeni, da so podrezali v naše predsodke. Samo tako bo Sodobnost ostala sodobna in stabilna sredi plime novosti, ki jih pospešeno prinaša vrtimec sprememb. In samo tako bo lahko kljubovala vse večji plitvosti, ki je del tega procesa.

In tako čas teče, kar je naravno in dobro, saj prinaša veliko novega, je pa tudi neprijetno, saj teče prehitro in pohodi marsikaj dragocenega. Zaenkrat ni pohodil Sodobnosti, ki mu kot najstarejša slovenska literarna revija (in ena od štirih najstarejših v Evropi) uspešno kljubuje že skoraj stoletje. Morda kot odgovorni urednik pretiravam, ampak prepričan sem, da bo konec Sodobnosti tudi konec slovenske svobode in slovenske narodnosti, saj sta od ustanovitve revije leta 1933 revija in narod povezana mnogo tesneje, kot je to marsikdo pripravljen priznati.